

Praktische handreiking methodologie

voor
sociaal-constructionistisch
onderzoek

ONDERZOEKSCENTRUM

DE KEMPEL

HOGESCHOOL VOOR LERAREN

INHOUDSOPGAVE

1. Praktische handreiking methodologie	3
1.1 Relatie met het sociaal constructionisme	
2. Bruikbare methodologieën	4
2.1 Participatief Actie Onderzoek (PAO)	
2.2 Appreciative Inquiry	
2.3 Design Thinking	
3. Verschillen tussen de benaderingen	8
4. Hoe borg je de onderzoekskwaliteit?	8

1. Praktische handreiking methodologie

Om sociaal constructionistisch onderzoek uit te voeren dat zich richt op de rol van sociaal kapitaal in processen van collectief leren, kunnen een aantal methodologische richtlijnen geformuleerd worden waar volgens het onderzoek kan worden uitgevoerd. In de eerste plaats staat multiperspectiviteit centraal in ons onderzoek. Verschillende leden van een sociaal netwerk hebben verschillende perspectieven op de context waarin ze zich bevinden. Het begrijpen en waarderen van die perspectieven en het zoeken naar een werkbare combinatie ervan dient in de onderzoeksaanpak altijd een plek te krijgen. Het perspectief van de onderzoeker is slechts één perspectief. De onderzoeker maakt deel uit van de onderzoeksgroep en is medeveranderaar. Ten tweede beogen wij met ons onderzoek dat het duurzame verandering in het onderwijs bewerkstelligt. Het collectief leren levert een verbetering of innovatie van de praktijk op, zowel door het proces dat de betrokkenen doormaken en het sociaal kapitaal dat hiermee verworven wordt als door het product dat wordt ontwikkeld. Tot slot wordt onderzoek gezien als een continu proces van collectief leren, waarin de stappen in het onderzoeksproces cyclisch kunnen worden herhaald.

1.1 Relatie met het sociaal constructionisme

De traditionele modernistische wetenschapsopvatting, die gericht is op het ontdekken van een enkele waarheid, wordt in ons onderzoek vervangen door een postmodernistische benadering, onderbouwd door het sociaal constructionisme. Sociaal constructionisme is een filosofie die de menselijke zingeving en betekenisgeving via relationele processen centraal stelt en erkent dat er meerdere perspectieven op de werkelijkheid mogelijk zijn. Volgens deze leer, onder andere uitgewerkt door Ken Gergen in zijn boek *An Invitation to Social Construction* (2022) bestaat objectieve kennis niet, omdat waarneming altijd gekleurd is door onze eigen kennis en door de waarden die we ons eigen hebben gemaakt via relaties. Elk perspectief op de werkelijkheid is een constructie binnen een specifieke lokale, culturele en historische context. Vanuit deze visie verschuift de focus van onderzoek van het presenteren van een objectieve afspiegeling van de waarheid – ontdekken van wat is – naar het gezamenlijk bewerkstelligen van gewenste veranderingen – maken of construeren van wat mogelijk zou kunnen zijn. Onderzoek wordt gezien als een vorm van sociale actie, gericht op het realiseren van verandering ten behoeve van de praktijk en het geven van stem en invloed aan alle belanghebbenden. Vanuit een bredere kijk op onderzoek smelten leren, veranderen én onderzoek samen en volgt het onderzoek de dynamiek van de praktijk. De centrale vraag die onderzoekers volgens Gergen zouden moeten stellen, is dan niet ‘Wat is waar?’, maar eerder ‘Welke wereld willen we samen creëren?’ en ‘Wie wordt daar beter van?’ Onderzoek moet leiden tot een betere, hoopvollere (onderwijs)toekomst en tot een verhoogd welbevinden.

Meer weten?

Gergen, K. (2022, 4e druk) *An Invitation into social construction*
Van Staveren en Susam (2021) *Innoverend Onderzoeken*
Ken Gergen talks about Social Constructionist Ideas, Theory and Practice -
<https://www.youtube.com/watch?v=-AsKFFX9I>
McNamee, S. and Hosking, D.M. (2013) *Research and social change. A relational Constructionist approach*. Routledge

2. Bruikbare methodologieën

Volgens het sociaal constructionisme bestaat er niet één specifieke passende aanpak, maar er bestaan wel een aantal methodieken die passen bij de sociaal constructivistische zienswijze en waaruit kan worden gekozen afhankelijk van de praktijksituatie waarop het onderzoek is gericht. Daarvan zijn Ontwerponderzoek (Design Thinking), Participatief Actie Onderzoek en Waarderend Onderzoek (Appreciative Inquiry) de meest gebruikte en meest voor de hand liggende vormen.

Gemeenschappelijke kenmerken van deze benaderingen zijn:

- Ze richten zich op het ontwerpen van een interventie in een 'real world setting', bedoeld voor verbetering of innovatie van de praktijk. Dit kenmerk sluit aan bij het methodologisch uitgangspunt dat ons onderzoek een toekomstvormend karakter heeft.
- Ze zijn relatievormend: mensen verbinden zich met elkaar.
- Ze zijn generatief: er is ruimte voor toeval, dat wat zich tijdens het proces voordoet.
- Ze zijn actiegericht: verandering vindt plaats.
- Ze zijn emancipatoir: belanghebbenden hebben stem en invloed.
- Ze hebben een iteratief karakter: er is sprake van een zich herhalend proces van analyseren, ontwerpen, ontwikkelen, evalueren en reviseren.
- Belanghebbenden worden nauw betrokken bij het onderzoek, niet alleen als bron van data, maar waar mogelijk ook als medeonderzoekers, medeveranderaars (change agents) en meebeslissers. Ze kunnen betrokken worden bij het bepalen van onderwerp, doelstelling, vragen en ontwerp van het onderzoek en worden voortdurend betrokken bij de uitvoering, evenals bij de beoordeling van de kwaliteit van de interventies in de praktijk (de relevantie, consistentie, praktische uitvoerbaarheid en effectiviteit en de ethische kant ervan). Dit kenmerk sluit aan bij onze uitgangspunten dat onderzoekers en 'onderzochten' partner zijn in het onderzoeksproces, dat alle belanghebbenden stem en invloed hebben, dat sprake is van multiperspectiviteit en van onderlinge samenwerking tussen alle betrokkenen.

Elementen uit de ene methodologie kunnen worden geïmplementeerd in de andere. Het is mogelijk gebruik te maken van mixed methods, mits de keuzes die hierin gemaakt zijn beredeneerd en volgbaar zijn. We lichten de specifieke kenmerken van de drie genoemde methodologieën kort toe.

2.1 Participatief Actie Onderzoek (PAO)

Participatief Actie Onderzoek (PAO) kent twee ontstaanslijnen: de Noord-Amerikaanse, met Kurt Lewin als grondlegger, en de Zuid-Amerikaanse, met Paulo Freire, Orlando Fals-Borda en Ignacio Martin-Baró als grondleggers. PAO is een benadering van onderzoek waarbij de onderzoeker samenwerkt met belanghebbenden om participatie, wederzijds leren en duurzame verandering van de praktijk te bevorderen. Het is gericht op het begrijpen én veranderen van de sociale werkelijkheid, op het ontwikkelen van kennis én het ondernemen van actie. Belanghebbenden en onderzoekers nemen samen actief deel aan het onderzoeksproces. Zij werken samen als co-onderzoekers en co-veranderaars.

Participatief Actie Onderzoek onderscheidt over het algemeen vijf fasen in het onderzoeksproces:

1. Probleemidentificatie en planning: in deze fase worden problemen of wensen verkend, de onderzoeksvragen vastgesteld, belanghebbenden geïdentificeerd en betrokken, en de onderzoeksdoelen en -activiteiten gepland.
2. Datacollectie en datageneratie: belanghebbenden en onderzoekers werken samen om relevante data te verzamelen. Dit kan met behulp van interviews, observaties, documentanalyse, participatieve workshops of andere geschikte methoden.
3. Gegevensanalyse en interpretatie: verzamelde gegevens worden geanalyseerd en geïnterpreteerd door deelnemers en onderzoekers. Er wordt gezocht naar patronen, betekenissen en inzichten die kunnen bijdragen aan het begrijpen van de sociale praktijk. Het uitwisselen leidt ook weer tot nieuwe gegevens (nieuwe datageneratie).
4. Actieplanning en implementatie: op basis van de verkregen inzichten worden actieplannen ontwikkeld om de praktijk te verbeteren of te veranderen. Belanghebbenden worden betrokken bij het ontwerpen en uitvoeren van deze acties.
5. Reflectie en evaluatie: na de implementatie van acties vindt er een evaluatie plaats om de impact en effectiviteit te beoordelen. Belanghebbenden en onderzoekers reflecteren samen op het proces en de resultaten, en eventuele aanpassingen worden gemaakt.

De aanpak van Participatief Actie Onderzoek is relationeel constructionistisch (alle belanghebbenden nemen deel en streven naar duurzame samenwerkingsrelaties), toekomstmakend, actiegericht, emancipatoir (wederzijds leren wordt bevorderd), kritisch, interpretatief en pragmatisch en past om die redenen bij sociaal constructionistisch onderzoek.

Meer weten?

Migchelbrink, F. (2019). *De kern van Participatief Actie Onderzoek*. SWP-Amsterdam.

Van Lieshout, F., Jacobs, G., Cardiff, S. (2021). *Actie onderzoek. Principes en onderzoeksmethoden voor participatief veranderen*. Van Gorcum-Assen.

Delnooz, 2019. *De praktische waarde van Onderzoek*. SWP- Amsterdam

Delnooz, 2023. *Praktisch relevant Onderzoek: hoe doe je dat?* SWP-Amsterdam.

2.2 Appreciative Inquiry

Appreciative Inquiry, ook wel bekend als waardierend onderzoeken, is ontwikkeld door David Cooperrider. Het is een benadering van onderzoek en verandering die gericht is op dialoog, positieve krachten en het verkennen van mogelijkheden. In plaats van zich te richten op problemen en kritiek, legt Appreciative Inquiry de nadruk op verbeelding en innovatie en gaat het uit van het goede (het potentieel) dat er al is. Hieraan ligt de overtuiging ten grondslag dat samen onderzoeken wat al goed werkt en het uitbouwen van die successen tot duurzamere en bruikbare ontwikkelingen leidt.

Appreciative Inquiry maakt gebruik van een 4D-cyclus, bestaande uit Discovery (ontdekken), Dream (dromen), Design (ontwerpen) en Destiny (bestemming). In de ontdekkingsfase wordt er gekeken naar wat er al goed werkt en wat leven geeft aan een systeem. Dit helpt bij het identificeren van de positieve kern en het versterken van onderlinge relaties. Vervolgens wordt er in de droomfase met belanghebbenden gefocust op het verbeelden van de gewenste toekomst, waarbij de positieve elementen uit de ontdekkingsfase energie gevend en als inspiratie dienen. In de ontwerpfase wordt gekeken naar concrete mogelijkheden om de gewenste toekomst te realiseren. De positieve energie en inspiratie uit de voorgaande fasen worden omgezet in concrete acties en plannen. In de bestemmingsfase wordt tot slot gekeken naar wat nodig is om de gewenste toekomst te bereiken en hoe de verandering duurzaam kan worden verankerd.

Appreciative Inquiry heeft een toekomstgericht, relatievormend, participatief en generatief karakter. Het betreft alle belanghebbenden bij het proces en moedigt co-creatie, samenwerking en dialoog aan. Het stimuleert het delen van kennis en ervaringen, positieve beelden en ervaringen, waardoor het vertrouwen en de motivatie om actie te ondernemen toenemen. Deze collectieve en toekomstvormende aanpak past derhalve bij een sociaal constructionistisch onderzoek.

Meer weten?

Cooperrider, D., Whitney, D., Stavros, J. (2008). *Appreciative Inquiry Handbook*. Berrett-Koehler - San Francisco.

Ruijters, M. Simons R. (red). (2015) De Canon van het leren. Vakmedianet. H 5 *Appreciative Inquiry* - David Cooperrider p 77-91. Deventer.

Schoenmakers, 2014. *Happily different*. Worldshare book- Taos Institute.

Whitney, D., Trosten-Bloom, A. (2003). *The Power of Appreciative Inquiry*. Berrett-Koehler-San Francisco.

2.3 Design Thinking

De methodologie van Design Thinking of ontwerponderzoek is recent door Celiane Carmargo-Borges en Sheila McNamee (2022) uitgewerkt binnen het paradigma van het sociaal constructionisme. In Design Thinking & Social Construction presenteren zij een werkwijze waarbij een multidisciplinair team – bestaande uit verschillende belanghebbenden, zoals gebruikers, experts of belanghebbenden uit de gemeenschap – een sociaal probleem of een uitdaging constateert dat vervolgens in vier onderzoeksfasen wordt onderzocht:

1. Collaborative co-creation (waarderen en verbinden). Het ontwerpproces begint met het ontwikkelen van empathie voor en inzicht in de behoeften en ervaringen van de betrokkenen. Dit wordt bijvoorbeeld gedaan door middel van observatie of interviews. Het team analyseert de verzamelde informatie en identificeert patronen, problemen en kansen. In deze fase probeer je tevens verbinding tussen de deelnemers te versterken om een gedeelde verantwoordelijkheid voor het onderzoek te creëren.
2. Generative research questions (definiëren en herframen). In deze fase formuleer je een duidelijke en nauwkeurige onderzoeksvraag, die als leidraad zal dienen voor het verdere ontwerpproces. Een generatieve onderzoeksvraag is, anders dan een traditionele onderzoeksvraag, een vrij open vraag die niet gericht is op één enkele oplossing, maar ertoe uitnodigt om reeds bestaande kennis en structuren te integreren met die welke uit het onderzoek naar voren komen. De onderzoeksvraag geeft sturing aan het onderzoeksproces en bepaalt de verdere methodologische keuzes voor datageneratie en interpretatie.
3. Data generatie and data meaning-making (ideeën genereren en prototype). Deze stap draait om het genereren van zoveel mogelijk ideeën om het probleem op te lossen. Het gaat erom creatief te denken en conventionele beperkingen los te laten. Het doel is om zo breed mogelijk te brainstormen en allerlei verschillende ideeën te bedenken, hoe wild of onconventioneel ze ook lijken. Het gebruik van diverse technieken zoals mind mapping, schetsen, storyboarding en ideeënkaarten kan helpen bij het stimuleren van de ideevorming. Dialoog is hierbij een kernwoord: in het proces van co-creatie en het ontwikkelen van verhalen ontstaan nieuwe ideeën. Er wordt in deze opzet dus niet van een traditionele vorm van data verzamelen uitgegaan, maar van het genereren van data in het onderzoeksproces, in relatie met de onderzoeker, de deelnemers, de methode en de context.
4. Forming futures (experimenteren en implementeren). In deze laatste stap wordt een selectie van de beste ideeën (de beste gegenereerde data) gemaakt om mee te experimenteren in de praktijk, zodat deze betekenis krijgen in die praktijk. In deze fase gaan alle elementen die een rol spelen in een omgeving (mensen, plaatsen, ruimtes, dingen) interactie met elkaar aan om zo nieuwe combinaties en realiteiten te ontdekken. In de interactie ontvouwen zich gaandeweg oplossingen, waardoor je beter geïnformeerde beslissingen kan nemen over de manier van uiteindelijke implementatie.

Een belangrijk aspect van de voorgestelde methodologie is de nadruk op samenwerking, uitwisseling en co-creatie. Het betrekken van verschillende perspectieven en ervaringen vergroot de kans op het vinden van innovatieve oplossingen die breed gedragen worden. Door de betrokkenheid van de gemeenschap wordt ook de duurzaamheid en impact van de oplossingen vergroot.

De methodologie benadrukt ook het belang van het erkennen van de rol van taal en narratieven bij het construeren van sociale realiteit. Door ruimte te geven aan de verhalen die mensen vertellen, kunnen nieuwe perspectieven en mogelijkheden worden ontdekt.

Meer weten?

Camargo-Borges, C. & McNamee, S. 2022. *Design Tinking & Social Construction. A practical guide to innovation in research*. Amsterdam, BIS Publishers.

3. Verschillen tussen de benaderingen

Waarderend onderzoek, Participatief Actie Onderzoek en Ontwerponderzoek zijn allemaal in zekere mate interactief, participatief, cyclisch, relationeel gericht, toekomstvormend en kritisch emancipatoir (ook de tegenstemmen worden gehoord en gebruikt), maar er zijn ook accentverschillen, vooral in de doelen die worden nagestreefd. Bij Participatief Actie Onderzoek is het doel een probleem op te lossen of een situatie te verbeteren. De focus ligt op het ontwikkelen van praktische oplossingen en het bevorderen van sociale veranderingen. Bij Ontwerponderzoek is het doel om nieuwe ontwerpen te creëren die beter aansluiten bij de behoeften van gebruikers. Bij Waarderend Onderzoek is het doel om de sterke punten en positieve ervaringen binnen een organisatie of gemeenschap te benadrukken en verder te ontwikkelen, zodat er een positieve verandering plaatsvindt. Deze methode is vooral gericht op het vinden van oplossingen die aansluiten bij de waarden en behoeften van de betrokkenen en het stimuleren van een positieve en coöperatieve werkomgeving. Het is dus zaak als onderzoeker met het doel van het onderzoeksproject voor ogen een beredeneerde keuze te maken uit deze methodologieën of hier een weloverwogen combinatie van te maken.

4. Hoe borg je de onderzoekskwaliteit?

Bij praktijkonderzoek dienen drie belangrijke kwaliteitscriteria in het oog te worden gehouden: praktische relevantie, methodische grondigheid en ethische verantwoording.

Praktische relevantie verwijst naar de mate waarin het onderzoek direct toepasbaar is in de praktijk en daadwerkelijk bijdraagt aan het oplossen van concrete problemen of het verbeteren van processen. Het is van essentieel belang dat praktijkonderzoek aansluit bij de behoeften en vraagstukken van de betrokkenen, zoals professionals, organisaties of de samenleving als geheel. In de definitie van de Vereniging van Hogescholen is praktijkgericht onderzoek 'onderzoek dat geworteld is in de beroepspraktijk. De vraagstelling van het praktijkgerichte onderzoek wordt ingegeven door de professionele praktijk ('real-life'-situaties). [...] Het onderzoek genereert kennis, inzichten en producten die bijdragen aan het oplossen van de problemen in de beroepspraktijk en/of aan de ontwikkeling van deze beroepspraktijk'. Praktijkgericht onderzoek onderscheidt zich van fundamenteel en toegepast onderzoek door de sterke koppeling met de beroepspraktijk en het opleidingsonderwijs, het multidisciplinaire karakter en de sterke betrokkenheid van belanghebbenden in de uitvoering van het onderzoek (zie: Werkgroep Kwaliteit van Praktijkgericht Onderzoek en het Lectoraat, 2016).

Daarnaast vereist praktijkonderzoek methodische grondigheid. De onderzoeksvraag en de deelvragen moeten precies, relevant en afgebakend en functioneel verankerd zijn in relevante theorie. Het ontwerp en de methoden moeten passen bij vraag en doelstelling en moeten verankerd zijn in een wetenschappelijke traditie. De bevindingen moeten geloofwaardig zijn voor belanghebbenden. Het proces moet transparant en zorgvuldig gedocumenteerd worden. Een zorgvuldige opzet van het onderzoek, het gebruik van geschikte onderzoeksinstrumenten en een transparante dataverzameling en -analyse zijn van cruciaal belang om de geloofwaardigheid en nauwkeurigheid van de onderzoeksresultaten te waarborgen.

Tot slot is ethische verantwoording een belangrijk aspect van praktijkonderzoek. De belangen en rechten van de betrokkenen moeten worden gerespecteerd en beschermd. Het onderzoek dient uitgevoerd te worden volgens ethische principes, vastgelegd in de gedragscode voor wetenschapsbeoefening van de Vereniging van Nederlandse Universiteiten (VSNU) en de gedragscode voor praktijkonderzoek van de Vereniging van Hogescholen (HBOraad). Vanuit een relationeel constructionistische zienswijze vindt ethische verantwoording niet alleen plaats door het ondertekenen van een contract met de deelnemers, maar wordt die voortdurend in het proces getoetst mét belanghebbenden. Dit omvat onder andere het verkrijgen van informed consent van de deelnemers, het waarborgen van vertrouwelijkheid van de gegevens en het vermijden van schade of nadelige gevolgen voor de betrokkenen. Een ethische benadering van praktijkonderzoek draagt bij aan de integriteit en geloofwaardigheid van het onderzoek en bevordert het vertrouwen in de resultaten.

Meer weten?

Haslebo, G. en ML Haslebo (2012) *Practicing relational ethics*. Taos Institute Publications USA

McNamee, S. (2017): Far from "Anything Goes": Ethics as Communally Constructed, *Journal of Constructivist Psychology* To link to this article: <https://doi.org/10.1080/10720537.2017.1384338>

McNamee, S. () Far from "Anything Goes": Ethics as Communally Constructed.

McNamee (2015) Ethics as Discursive Potential . *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 36, 419–433 doi: 10.1002/anzf.1125 Gail Simon and Sheila McNamee on Relational Ethic in research <https://www.youtube.com/watch?v=-uZeiYX8gvs>

DE KEMPEL
HOGESCHOOL VOOR LERAREN